

DOI <https://doi.org/10.32782/2956-333X/2025-1-1>

UKRAIŃSKI PUNKT WIDZENIA NA ASPEKTY KARNOPRAWNE MIGRACJI W CZASIE WOJNY

UKRAINIAN VIEWPOINT ON CRIMINAL LAW ASPECTS OF MIGRATION IN TIMES OF WAR

Oleksandr Sotula,

Dr hab., Profesor, koordynator, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Wewnętrznego w Łodzi, Polska

orcid.org/0000-0003-4633-4500

osotula@wsbw.pl

Summary. The article analyses the criminal law aspects of migration in the context of the war in Ukraine, with particular emphasis on illegal border crossings and draft evasion. The author highlights that migration, especially illegal, poses a challenge both for Ukraine and Europe. It is emphasized that armed conflicts, including the war with Russia, significantly increase migration flows, necessitating international coordination.

In the comparative law section, the provisions of the Polish and Ukrainian Criminal Codes are discussed. Article 264 of the Polish Criminal Code penalizes illegal border crossings, the organization of such actions, and facilitating illegal residence. Analogous provisions in the Ukrainian Criminal Code (Articles 332, 332-1, and 332-2) are, however, more detailed, taking into account the specifics of the conflict with Russia, e.g., penalizing actions of representatives of the aggressor state (Article 332-2 of the Ukrainian Criminal Code) or illegal entry into occupied territories (Article 332-1 of the Ukrainian Criminal Code). The author points to the risk of overinterpretation of Ukrainian legislation, particularly in the context of "harm to state interests," which may even include smuggling goods.

A key theme of the article is the issue of Ukrainian men avoiding mobilization. According to Eurostat data, since the beginning of Russia's invasion, approximately 650,000 conscription-age men have left for the EU, often without legal grounds. In the absence of a clear prohibition on leaving the country during martial law (Article 33 of the Constitution of Ukraine allows such restrictions only by law), the Border Guard imposes limitations that are frequently challenged in courts. The author discusses Bill No. 10453, which proposes stricter penalties for illegal border crossing to evade mobilization: from 3–5 years of imprisonment for the first offense to 8–12 years if violence is used. Simultaneously, an amnesty mechanism is introduced for those returning voluntarily within six months. The article concludes with reflections on the necessity of adapting Ukrainian legislation to the realities of war, strengthening both preventive and repressive measures while ensuring proportionality of penalties and respect for citizens' rights.

Keywords: illegal migration, war, Ukraine, Poland, draft evasion, Criminal Code, state border, migration law.

1. Wprowadzenie

Migracje, jak w przeszłości, są głównie spowodowane wpływem warunków ekonomicznych. Choć legalna migracja ma swoje plusy, nielegalne procesy migracyjne stanowią duże wyzwanie. W dzisiejszym świecie, oprócz migracji ekonomicznej, widzimy również wzrost liczby uchodźców. To stanowi coraz większe zmartwienie, zwłaszcza dla Europy, która jest uważana za niezwykle atrakcyjne miejsce dla wzrostu gospodarczego. Ta sytuacja jest głównie spowodowana różnymi przyczynami, w tym wojnami i konfliktami zbrojnymi, takimi jak wojna na Bliskim Wschodzie, która rozpoczęła się w 2001 roku, wojna domowa w Syrii i oczywiście wojna na Ukrainie (Gazeta.ua, 2024).

Niewątpliwie, niekontrolowany przepływ ludzi do UE wymaga ciągłej współpracy między krajami członkowskimi UE i strefy Schengen na poziomie międzynarodowym i krajowym. Jeśli chodzi o sytuację w Polsce, według dostępnych danych z Komendy Głównej Straży Granicznej, tylko z Białorusi od stycznia do listopada 2023 roku próbowało nielegalnie wjechać do Polski 9 914 osób (średnio od około 300 do ponad 700 miesięcznie). Od połowy roku ta liczba rośnie – w sierpniu – 793 osoby, miesiąc później – 1 144, a w październiku – aż 2 315 (Rzeczpospolita, 2023). Nielegalna migracja zazwyczaj oznacza wejście lub pobyt cudzoziemca na terytorium państwa, które odbywa się z naruszeniem prawa tego kraju dotyczącego wejścia i pobytu cudzoziemców (Ośrodek Badań nad Migracjami, 2010).

Z perspektywy prawnej, migracje – zarówno legalne, jak i nielegalne – rodzą szereg wyzwań dla systemów prawnych państw przyjmujących, zwłaszcza w kontekście ochrony granic, praw człowieka oraz regulacji azylowych. Współczesne ruchy migracyjne, napędzane czynnikami ekonomicznymi,

konfliktami zbrojnymi i zmianami klimatycznymi, wymagają od państw członkowskich UE, w tym Polski, nie tylko skutecznego egzekwowania prawa, ale również dostosowania polityki migracyjnej do dynamicznie zmieniających się realiów. W niniejszym artykule przyjrzymy się bliżej tym zagadnieniom, analizując zarówno ramy prawne regulujące migracje w Polsce i UE, jak i praktyczne wyzwania związane z zarządzaniem granicami oraz integracją migrantów.

Polityka migracyjna w Polsce opiera się na przepisach krajowych, takich jak Ustawa z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach (Dz.U. 2013 poz. 1650, z późn. zm.), która reguluje zasady wjazdu, pobytu i wydalenia cudzoziemców z terytorium Polski. Kluczowym elementem tej regulacji jest definicja nielegalnej migracji, która zgodnie z art. 302 ustawy obejmuje m.in. przekroczenie granicy bez wymaganych dokumentów lub zezwolenia (Ustawa o cudzoziemcach, 2013). Ponadto, Polska jako członek Unii Europejskiej stosuje się do unijnych regulacji, w tym Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/399 (tzw. Kodeks Graniczny Schengen), które ustala zasady kontroli granic zewnętrznych strefy Schengen (Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/399, 2016).

2. Prawno-porównawcza analiza przepisów Polski i Ukrainy

Wjazd na terytorium kraju może obejmować nielegalne przenikanie drogą powietrzną, morską lub przez lądowe granice za pomocą sfałszowanych dokumentów lub przy wsparciu zorganizowanych grup przestępczych. Z drugiej strony, nielegalny pobyt cudzoziemca na terytorium kraju może być związany z odmową udzielenia schronienia lub wygaśnięciem wizy i nielegalnym przedłużeniem pobytu. Ochrona granicy państwowej jest odpowiedzialnością kraju. W Polsce, na przykład, Minister Spraw Wewnętrznych jest odpowiedzialny za ochronę granicy państwowej na lądzie i na morzu, a także za ruch graniczny. W przestrzeni powietrznej Rzeczypospolitej Polskiej za ochronę granicy państwowej odpowiada Minister Obrony Narodowej (Ustawa o ochronie granicy państwowej, 1990).

Nielegalny pobyt na terytorium kraju może być wynikiem zarówno legalnego, jak i nielegalnego wjazdu. W prawie europejskim nie ma dokumentu prawnego, który wymagałby obowiązkowego ustalenia odpowiedzialności karnej za nielegalne przekroczenie granicy w krajach członkowskich. Jednak takie działanie jest karane prawie we wszystkich krajach Unii Europejskiej (Ośrodek Badań nad Migracjami, 2010). Polski ustawodawca w art. 264 Kodeksu karnego przewiduje odpowiedzialność za przekroczenie granicy Rzeczypospolitej Polskiej wbrew przepisom prawa: z użyciem przemocy, groźby, oszustwa lub we współpracy z innymi osobami (§ 2 art. 264 KK RP) lub za zorganizowanie innym osobom przekroczenia granicy Rzeczypospolitej Polskiej wbrew przepisom (§ 3 art. 264 KK RP) (Ustawa o ochronie granicy państwowej, 1990).

Przepisy polskiego prawa karnego, mające na celu przeciwdziałanie zjawisku nielegalnej migracji, obejmują także art. 264a KK RP, który przewiduje odpowiedzialność za umożliwienie lub ułatwienie pobytu innej osoby na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej wbrew przepisom (Ustawa o ochronie granicy państwowej, 1990).

Kodeks karny Ukrainy (KK Ukrainy) zawiera podobne artykuły. Tak, art. 332 KK Ukrainy "Nielegalne przekroczenie osób przez granicę państwową Ukrainy" przewiduje odpowiedzialność za "nielegalne przekroczenie osób przez granicę państwową Ukrainy, organizowanie nielegalnego przekroczenia osób przez granicę państwową Ukrainy, kierowanie takimi działaniami lub wspieranie ich poprzez porady, instrukcje, dostarczenie środków lub eliminację przeszkód" (część 1 art. 332 KK Ukrainy), za "te same działania, dokonane w sposób niebezpieczny dla życia lub zdrowia osoby, która nielegalnie przekroczyła granicę państwową Ukrainy, lub dokonane w stosunku do kilku osób, lub powtórnie, lub przez grupę osób na skutek wcześniejszego porozumienia, lub przez urzędnika korzystającego ze swojego stanowiska" (część 2 art. 332 KK Ukrainy), za "działania przewidziane w ustępie pierwszym lub drugim tego artykułu, dokonane przez zorganizowaną grupę lub dokonane z chciwości" (część 3 art. 332 KK Ukrainy) (Kodeks karny Ukrainy, 2001). Ten artykuł ogólnie odpowiada przepisom § 2 art. 264 KK Polski, ale daje więcej możliwości stosowania kwalifikujących cech dla tego składu przestępstwa karnego.

3. Specyfika ukraińskiego ustawodawstwa wobec terytoriów okupowanych

Art. 332-2, który pojawił się w Kodeksie Karnym Ukrainy (KK Ukrainy) w 2018 roku, ma tytuł analogiczny do art. 264 KK RP – "Nielegalne przekroczenie granicy państwowej Ukrainy". Jednak pod względem treści te dwa artykuły różnią się znacząco, co wynika z konfliktu wojskowo-politycznego na

wschodzie Ukrainy od 2014 roku. Część 1 art. 332-2 KK Ukrainy przewiduje odpowiedzialność za "przekroczenie granicy państwowej Ukrainy w celu wyrządzenia szkody interesom państwa lub przez osobę, której wjazd na terytorium Ukrainy jest zabroniony, lub przez przedstawicieli jednostek sił zbrojnych lub innych służb siłowych państwa-agresora w dowolny sposób poza punktami przekraczania granicy państwowej Ukrainy lub w punktach przekraczania granicy państwowej Ukrainy bez odpowiednich dokumentów, lub za dokumentami, które zawierają nieprawdziwe informacje" (Kodeks karny Ukrainy, 2001). Kwalifikującymi cechami tego czynu są jego powtarzanie lub działanie grupy osób (część 2 art. 332-2 KK Ukrainy) lub w połączeniu z przemocą lub z użyciem broni (część 3 art. 332-2 KK Ukrainy). Zgodnie z obowiązującym prawem ukraińskim, państwem-agresorem jest kraj, który okupuje część terytorium Ukrainy lub przeprowadza agresję przeciwko Ukrainie, uznany przez Radę Najwyższą Ukrainy za państwo-agresora lub państwo-okupanta (Pro kinematohrafiyu, 1998). Na dzień dzisiejszy takim państwem jest Federacja Rosyjska, co wynika z uchwały Rady Najwyższej Ukrainy z dnia 27 stycznia 2015 r. nr 129-VIII (Pro Zvernennia do OON, 2015). Dla art. 332-2 KK Ukrainy charakterystyczna jest umyślna forma winy, która może obejmować cel wyrządzenia szkody interesom państwa. Jednak analiza tej normy pokazuje, że taki cel nie jest obowiązkowy dla wszystkich form działań przewidzianych tym artykułem. Największe zainteresowanie budzi art. 332-1 KK Ukrainy, który dotyczy naruszenia procedury wjazdu na tymczasowo okupowane terytorium Ukrainy i wyjazdu z niego. Artykuł ten ustanawia odpowiedzialność karną za działania mające na celu wyrządzenie szkody interesom państwa (część 1 art. 332-1 KK Ukrainy), w tym popełnione powtórnie, przez grupę osób lub przez urzędnika korzystającego ze swojego stanowiska (część 2 art. 332-1 KK Ukrainy). Decyzją Sądu Konstytucyjnego Ukrainy z dnia 8 kwietnia 1999 r. ustalono, że "interesy państwowe są zabezpieczane zarówno przez normy Konstytucji, jak i normy innych aktów prawnych" (Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy, 1999).

4. Problem unikania mobilizacji a zmiany w ukraińskim prawie karnym

Kolejnym istotnym problemem dla ukraińskiego prawa migracyjnego i społeczeństwa jako całości jest fakt, że wielu obywateli Ukrainy podlegających służbie wojskowej, w celu uniknięcia mobilizacji, próbuje obejść prawo i wyjechać za granicę bez podstaw do tego. Zgodnie z art. 23 Ustawy Ukrainy "O przygotowaniu mobilizacyjnym i mobilizacji" (2022), w czasie stanu wojennego zakazane jest wyjazd za granicę dla mężczyzn w wieku 18–60 lat. Wyjątki dotyczą m.in. osób z niepełnosprawnością, czasowo niezdolnych do służby wojskowej, kobiet oraz mężczyzn, na utrzymaniu których znajdują się co najmniej troje dzieci do 18 lat (Pro mobilizatsiinu pidhotovku ta mobilizatsiuiu, 2022). Adwokat Rostysław Krawiec zauważa, że obecnie nie istnieje formalny zakaz przekraczania granicy w stanie wojennym. Jak wskazuje, art. 33 Konstytucji Ukrainy wyraźnie stanowi, że takie ograniczenia mogą być wprowadzone wyłącznie ustawą. Krawiec podkreśla, że ponad 90% decyzji Służby Granicznej o zakazie przekraczania granicy można unieważnić w sądzie, jeśli dokumenty zostaną przygotowane prawidłowo (Orlova, 2024). Aby rozwiązać ten problem, ukraińscy ustawodawcy przedstawili projekt ustawy nr 10453, który ma na celu zaostrzenie odpowiedzialności karnej za nielegalne przekroczenie granicy w celu uniknięcia mobilizacji (Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminal'noho kodeksu Ukrainy, 2024). Jak wskazują autorzy projektu, od początku inwazji Rosji, 650 tysięcy mężczyzn w wieku poborowym wyjechało z Ukrainy i obecnie przebywa w krajach UE oraz innych państwach, takich jak Szwajcaria, Liechtenstein czy Norwegia. Dane Eurostatu nie precyzują, ilu z tych mężczyzn wyjechało legalnie, a ilu nielegalnie, ani ilu pochodzi z terenów okupowanych przez Rosję (Poiiasniuvai'na zapyska, 2024). Według danych Prokuratury Generalnej, liczba postępowań karnych związanych z art. 332 KK Ukrainy ("Nielegalne przekroczenie granicy") wzrosła z 1225 w 2022 roku do 2011 w okresie od stycznia do października 2023 roku (Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminal'noho kodeksu Ukrainy, 2024). W związku z tym projekt ustawy proponuje:

karę pozbawienia wolności od 7 do 9 lat za nielegalne przekroczenie granicy państwowej, wraz z konfiskatą majątku;

dodatkową odpowiedzialność karną za unikanie mobilizacji, w tym od 3 do 12 lat więzienia, zależnie od okoliczności (Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminal'noho kodeksu Ukrainy, 2024).

Jednocześnie projekt ustawy przewiduje amnestię dla osób, które dobrowolnie wrócą na Ukrainę w ciągu 6 miesięcy i zgłoszą popełnienie przestępstwa (Mamchenko, 2024).

5. Wnioski

Zatem, migracja, zarówno ta wywołana czynnikami ekonomicznymi, jak i wynikająca z globalnych konfliktów, jest jednym z największych wyzwań współczesnych systemów prawnych oraz polityki migracyjnej. Szczególnie problematyczna jest migracja nielegalna, która prowadzi do poważnych zagrożeń dla bezpieczeństwa państw oraz porządku publicznego. W Europie brak jednolitych przepisów regulujących kwestie nielegalnego przekraczania granic sprawia, że poszczególne kraje reagują na to zjawisko w różny sposób, co skutkuje niespójnością w egzekwowaniu prawa. W przeciwieństwie do tego, Kodeks karny Ukrainy wprowadza szereg szczegółowych przepisów, które mają na celu rozwiązanie problemów związanych z migracją, szczególnie w kontekście trwającego konfliktu zbrojnego z Rosją.

W czasie wojny szczególnym wyzwaniem dla Ukrainy jest problem unikania mobilizacji przez obywateli w wieku poborowym. Wielu mężczyzn próbuje nielegalnie opuścić kraj, aby uniknąć obowiązku służby wojskowej, co dodatkowo osłabia zdolności obronne państwa. W odpowiedzi na ten problem ukraińscy ustawodawcy zaproponowali zmiany w Kodeksie karnym, które mają na celu zaostrzenie odpowiedzialności karnej za nielegalne przekroczenie granicy. Nowe przepisy przewidują surowe kary, w szczególności dla tych, którzy próbują uniknąć mobilizacji, ale jednocześnie oferują mechanizm amnestii dla osób, które dobrowolnie wrócą na Ukrainę i zgłoszą swoje przestępstwo.

Propozycje zmian w prawie karnym Ukrainy odzwierciedlają potrzebę znalezienia równowagi pomiędzy prewencyjnymi i represyjnymi środkami prawnymi. Z jednej strony, konieczne jest skuteczne przeciwdziałanie nielegalnej migracji i unikania mobilizacji, które stanowią realne zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa. Z drugiej strony, przepisy te muszą być formułowane i egzekwowane w sposób proporcjonalny, aby nie prowadziły do nadużyć oraz nie naruszały praw człowieka.

W Europie brak jednolitego prawa dotyczącego nielegalnego przekraczania granic sprawia, że różne kraje stosują odmienne podejścia do tego problemu. Polska, jako kraj graniczący z Ukrainą, stosuje przepisy Kodeksu Granicznego Schengen oraz własne regulacje krajowe, takie jak art. 264 Kodeksu karnego, które karzą nielegalne przekraczanie granicy, organizowanie takich działań oraz ułatwianie nielegalnego pobytu. W porównaniu do polskiego prawa, ukraińskie przepisy są bardziej szczegółowe i dostosowane do specyficznych wyzwań związanych z trwającą wojną, takich jak nielegalne działania przedstawicieli państwa-agresora czy przekraczanie granicy na terenach okupowanych.

Te trudności wskazują na potrzebę solidnych, spójnych i skutecznych środków prawnych, które pozwolą rozwiązać problemy związane z nielegalną migracją oraz unikaniem mobilizacji. Wprowadzenie surowszych kar za nielegalne działania związane z przekraczaniem granic może działać odstraszająco, a jednocześnie mechanizmy takie jak amnestia mogą zachęcić osoby, które złamały prawo, do powrotu i naprawienia swoich działań. Dostosowanie prawa karnego do warunków wojennych, przy jednoczesnym poszanowaniu praw człowieka i zasad proporcjonalności, jest kluczowym elementem skutecznej polityki migracyjnej w czasie kryzysu.

Bibliografia

1. Gazeta.ua. (2024). *Najbardziej śmiertelne wojny ostatnich 30 lat*. Pobrano z https://gazeta.ua/articles/world-life/_najbilsh-smertonosni-vijni-ostannih-30-rokiv/1141940 (Gazeta.ua. (2024). The deadliest wars of the last 30 years. Retrieved from https://gazeta.ua/articles/world-life/_najbilsh-smertonosni-vijni-ostannih-30-rokiv/1141940) [in Ukrainian].
2. Kodeks karny Ukrainy. (2001). Nielegalne przekroczenie osób przez granicę państwową Ukrainy. Pobrano z <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (Criminal Code of Ukraine. (2001). Illegal crossing of persons across the state border of Ukraine. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>) [in Ukrainian].
3. Mamchenko, N. (2024). Za peretyn derzhavnoho kordonu z metoiu uhylenia vid mobilizatsii posyliat' kryminal'nu vidpovidal'nist'. Pobrano z <https://sud.ua/uk/news/publication/292019-za-peresechenie-gosudarstvennoy-granitsy-s-tselyu-ukloneniya-ot-mobilizatsii-usilyat-ugolovnyu-otvetstvennost> (Mamchenko, N. (2024). Criminal liability for crossing the state border to evade mobilization will be strengthened. Retrieved from <https://sud.ua/uk/news/publication/292019-za-peresechenie-gosudarstvennoy-granitsy-s-tselyu-ukloneniya-ot-mobilizatsii-usilyat-ugolovnyu-otvetstvennost>) [in Ukrainian].
4. Orlova, V. (2024). Advokat rozpoviv pro n'iuans u zaboroni na vyizd viis'kovo-zobov'iazanykh ukrainciv za kordon. Pobrano z <https://www.unian.ua/society/vijzd-cholovikiv-za-kordon-yakiy-ye-nyuans-u-zaboroni-na-vijzd-viyskovozobov-yazanih-za-kordon-12324960.html> (Orlova, V. (2024). A lawyer explained the nuance in the ban on the departure of military-liaison Ukrainians abroad. Retrieved from <https://www.unian.ua/society/vijzd-cholovikiv-za-kordon-yakiy-ye-nyuans-u-zaboroni-na-vijzd-viyskovozobov-yazanih-za-kordon-12324960.html>) [in Ukrainian].

5. Ośrodek Badań nad Migracjami. (2010). *Praktyczne aspekty zmniejszania skali nielegalnej migracji w Polsce. Raport krajowy za lata 2004–2010*. Warszawa.
6. Poiiasniuvai'na zapyska do proektu Zakonu Ukrainy pro vnesennia zmin do Kryminal'noho kodeksu Ukrainy shchodo vidpovidal'nosti za nezakonne peretynannia derzhavnoho kordonu Ukrainy z metoiu uhylenia vid pryzovu na viis'kovu sluzhbu. (2024). Pobrano z <https://itd.rada.gov.ua/74f3968b-3b05-4ab2-bccf-1fab6f2c9a69> (Explanatory note to the draft Law of Ukraine on amendments to the Criminal Code of Ukraine regarding liability for illegal crossing of the state border of Ukraine to evade conscription for military service. (2024). Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/74f3968b-3b05-4ab2-bccf-1fab6f2c9a69>) [in Ukrainian].
7. Pro kinematohrafiyu. (1998). Ustawa Ukrainy o kinematografii. Pobrano z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9/98-%D0%B2%D1%80> (On Cinematography. (1998). Law of Ukraine on Cinematography. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9/98-%D0%B2%D1%80>) [in Ukrainian].
8. Pro mobilizatsiinu pidhotovku ta mobilizatsiiu. (2022). Ustawa Ukrainy. Pobrano z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#n420> (On Mobilization Preparation and Mobilization. (2022). Law of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#n420>) [in Ukrainian].
9. Pro natsional'nu bezpeku Ukrainy. (2018). Ustawa Ukrainy o bezpieczeństwie narodowym Ukrainy. Pobrano z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (On the National Security of Ukraine. (2018). Law of Ukraine on the National Security of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>) [in Ukrainian].
10. Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovaniy teritorii Ukrainy. (2014). Ustawa Ukrainy o zapewnieniu praw i wolności obywateli oraz reżimie prawnym na tymczasowo okupowanym terytorium Ukrainy. Pobrano z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18> (On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine. (2014). Law of Ukraine on ensuring the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>) [in Ukrainian].
11. Pro Zvernennia do OON, Yevroparlamentu, Parlaments'kykh Asamblei Rady Yevropy, NATO, OBSE, HUAM, natsional'nykh parlamentiv derzhav svitu pro vyznannia Rosiiskoi Federatsii derzhavoiu-ahresorom. (2015). Uchwała Rady Najwyższej Ukrainy nr 129-VIII. Pobrano z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2663-20> (On the Appeal to the UN, the European Parliament, the Parliamentary Assemblies of the Council of Europe, NATO, OSCE, GUAM, and national parliaments of the world regarding the recognition of the Russian Federation as an aggressor state. (2015). Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 129-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2663-20>) [in Ukrainian].
12. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminal'noho kodeksu Ukrainy shchodo vidpovidal'nosti za nezakonne peretynannia derzhavnoho kordonu Ukrainy z metoiu uhylenia vid pryzovu na viis'kovu sluzhbu. (2024). Pobrano z <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43594> (Draft Law on Amendments to the Criminal Code of Ukraine regarding liability for illegal crossing of the state border of Ukraine to evade conscription for military service. (2024). Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43594>) [in Ukrainian].
13. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. (1999). Decyzja Sądu Konstytucyjnego Ukrainy z dnia 8 kwietnia 1999 r. nr 3-rp/99. Pobrano z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99> (Decision of the Constitutional Court of Ukraine. (1999). Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated April 8, 1999, No. 3-rp/99. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99>) [in Ukrainian].
14. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/399 z dnia 9 marca 2016 r. w sprawie unijnego kodeksu zasad regulujących przepływ osób przez granice (Kodeks Graniczny Schengen). (2016). Pobrano z <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0399>.
15. Rzeczpospolita. (2023). *Rośnie liczba prób nielegalnego przekroczenia granicy Polski z Białorusią*. Pobrano z <https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art37458671-rosnie-liczba-prob-nielegalnego-przekroczenia-granicy-polski-z-bialorusia>.
16. Ustawa o ochronie granicy państwowej. (1990). Dz.U. 1990 nr 78 poz. 461. Pobrano <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19900780461/U/D19900461Lj.pdf>.
17. Ustawa z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach. (2013). Dz.U. 2013 poz. 1650 z późn. zm. Pobrano z <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20130001650/U/D20131650Lj.pdf>.